

Şeyh Bedrettin Tasavvuf ve İsyan Michel Balivet

Michel Balivet, 1944'te Marsilya'da doğdu. Aix-en-Provence'da ve Paris'te Tarih öğrenimi gördükten sonra 1970'ten 1986'ya kadar aralıksız olarak Türkiye ve Yunanistan'da bulundu. Bugün Provence Üniversitesi'nde Türk Dünyası ve Ortaçağ Anadolu Tarihi profesörüdür. Yayınları arasında şunlar sayılabilir:...

ARKA KAPAK

Anadolu Selçuklu Sultanlığı bünyesinde dinler üstü bir uzlaşma yaratmayı başaran Mevlana Celaleddin Rumi, Hacı Bektaş ya da Endülüslü mutasavvıf İbn Arabi gibi güçlü şahsiyetler, açık ve hoşgörülü bir tasavvuf anlayışının kaynağını oluşturdular. Rum diyarının insanlarına, yani Anadolu ve Balkanlar'daki Hıristiyanlara uyarlanan bu tasavvuf anlayışı, aile tarafından Mevlevilere, tasavvufi açıdan İbn Arabi'ye bağlanan ve olasılıkla Bektaşilerle kaynaşmış bir hareketin kurucusu olan Şeyh Bedreddin ve müritleri tarafından görkemli bir şekilde temsil edildi. Üstelik onlar politik bağlamda çok daha ileri Osmanlı dünyevi erkini silahlı isyan yoluyla devirmeyi denediler. Michel Balivet, ağırlıklı olarak Bedreddin'in torunu Hafız Halil tarafından kaleme alınmış Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin Menakıbı'nın döneme ait diğer kaynaklarla karşılaştırmalı incelemesine dayanan bu yapıtında, Bedreddin'in Osmanlı ve Balkan tarihindeki belli düşünce hareketlerinin ve sosyopolitik gerginliklerin kesişme noktasında yer aldığını ortaya koyuyor.

İÇİNDEKİLER

BEDREDDİN HAREKETİNİN KÖKENLERİ: 13.YÜZYILDA ANADOLU SELÇUKLU SULTANLIĞINDA TASAVVUF VE EVRENSELÇİLİK	1
SİMAVNALI ŞEYH BEDREDDİN ORTAÇAĞ OSMANLI SULTANLIĞINDA TASAVVUF VE EVRENSELÇİLİK	32
OSMANLI DÜNYASINDA ŞEYH BEDREDDİN'İN MANEVİ MİRASI VE DÜŞÜNCELERİNİN YAYILMASI	98
SONUÇ BEDREDDİN'İN OYNADIĞI ROL	119
KRONOLOJİ	121
HARİTALAR	126

Önsöz

Beş buçuk yüzyıl süren Osmanlı egemenliği boyunca bazı Balkan halkları İslamlaşmışsa; bu duruma yol açan, demografi açısından kayda değer olmayan devşirme usulü ya da Asyalı Müslümanların sınırları çok belirgin olan iskanı değildir. İslamlaştırma çoğu zaman Osmanlı fatihlerine eşlik, hatta kimi zaman öncülük eden dervişlerin; beylerin ve Türk aşiretlerinin din adamları olan bu gezici vaizlerin; coşkulu sufilerin; karizmatik şeyhlerin ve mürşitlerin esnek ve etkili propagandası sonucunda oluşmuştur.

Dervişler dayatmadan çok ikna yoluyla, doktrinde gözü pek özetlemelere giderek ve ibadette etkin bir bağdaştırmacılıkla (*syncretisme*) Balkan halklarına nüfuz etmişlerdir.

Şeyh Bedreddin (1358/59-1416), Avrupa'da doğan birinci kuşak Türklerdendi. Bir gazi ile Hıristiyan bir annenin oğlu olan Bedreddin ... Müridlerinin en kalabalık olduğu ve varlıklarını hala kısmen korudukları yerler Bulgaristan, Trakya ve Makedonya'dır. Bektaşiler aracılığıyla Arnavutluk ve Balkanlar'daki tasavvuf üzerinde de büyük olasılıkla etkisi olmuştur.

Anadolu'ya ilk Selçuklu ya da Danişmendli fatihler tarafından getirilen ve 11. yüzyılda Bizans'ın doğu sınırlarında ortaya çıkan Türk İslam'ının yayıldığı başlıca yerler, monofizit Hıristiyan toprakları (Ermeni-Yakubi), sonra da Bizans-Ortodoks dünyası oldu; burada ilk aşamada (11. yüzyıl sonundan 14. yüzyıl ortasına kadar) Anadolu'da, daha sonra Yunan-Slav Balkan topraklarında gelişti (14. yüzyıl sonundan 20. yüzyıla kadar). Demek bu İslam anlayışı Hıristiyanlığın Bizanslı ve Ermeni biçimleriyle çok uzun süre (sekiz yüzyıldan çok) birlikte yaşama deneyiminden geçmiştir. "Batı İslamı" adını verebileceğimiz Endülüs İslam'ının Katolik Kralların darbesiyle yıkılmadan önce ağır ağır can çekiştiği sırada, diğer bir batı İslamı bu kez Balkanlar'da ortaya çıktı ve hızla öyle kalıcı bir biçimde güçlendi ki, günümüzde bile Arnavutların çoğunluğunun, Bosnalıların neredeyse yarısının ve Bulgaristan'da, Yunanistan'da, Makedonya'da ve Karadağ'da önemli azınlıkların dini olmayı sürdürmektedir.

Bu durumda Selçukluların (11.-13. yüzyıl) ve Osmanlıların (14.-20. yüzyıl) Türk İslamı, coğrafi ve insani gelişme alanı açısından sürekli olarak Hıristiyanlar ve Hıristiyanlıkla iç içe olmuştur. Mekan içindeki bu giriftlik, Anadolu ve Balkan İslam'ına göreceli doktrin esnekliği ve kültür bağdaştırmacılığından oluşan o çok özel rengini verenlerin deneyimini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu durum Anadolu ve Balkanlar'daki kozmopolit ortamdan kaynaklanıyordu.

Bu ortamı hesaba katmamak, Türk tasavvufuna ve en önemli temsilcilerine büyük bir evrensellik, hatta mezhepler ve dinler üstü bir nitelik kazandıran "alan derinliğinin" bir bölümünü göz ardı etmek anlamına gelir.

Osmanlı Balkanları gibi 12.-13. yüzyıl Anadolu'sunun da çoğunluğu Hıristiyan'dır ve Türk mutasavvıfları bu çoğunluğu göz önünde bulundurarak konumlarını belirlemek zorunda kalmıştır.

"Rum diyarının insanlarına", yani Anadolu'daki ve Balkanlar'daki Hıristiyanlara uyarlanan bu tasavvuf, Simavnalı Bedreddin ve müridleri tarafından görkemli bir şekilde temsil edildi. Onlar doktrin açısından Rumi'nin ve başka Anadolu mutasavvıflarının daha önceki deneyimlerinin bir uzantısı olmakla birlikte, politik bağlamda çok daha ileri gittiler ve Osmanlı dünyevi erkini silahlı isyan yoluyla devirmeyi denediler. Niyetleri olasılıkla tasavvufi-dini yönelimli teokratik bir rejim kurmaktı.

BEDREDDİN HAREKETİNİN KÖKENLERİ:

13.YÜZYILDA ANADOLU SELÇUKLU SULTANLIĞINDA TASAVVUF VE EVRENSELÇİLİK

Selçuklu sultanlığının (11.-13. yüzyıl) ve Türkmen beyliklerinin (13. 14. yüzyıl) Anadolu'sunda iki tasavvuf biçiminin güçlü damgası görülür: kuramsal eğilim ve şiirsel eğilim. ... Muhyiddin İbn Arabi (1165 -1240) ve Mevlana Celaleddin Rumi (1207-1273) çok farklı yerlerden gelseler de, Rum ülkesinde tasavvufun kökleşmesinde birbirini tamamlayıcı bir etkileri olmuştur.

Bu iki şahsiyet, evrenselcilik mesajlarını Orta Asya göçebe ve Şaman kökenlerine hala çok yakın olan ve bunlarla sürekli temas halinde bulunan bir 13. yüzyıl Türk dünyasına aşılamiştir. Orta Asya'daki Türk-Moğol geleneğinin evrenselcilikten rahatsızlık duymayıp, aksine bu anlayışı kendi inançlarında büyük ölçüde taşıdığını belirtmek gerekir.

İki sentez dahisinin, Endülüslü Arap metafizikçi ile Orta Asya'daki İran uç beyliklerinin mistik şairinin, aşiret şamanizminin izlerini taşıyan İslam anlayışı içinde henüz işlenmeye açık Türk halkı ile, sınırları henüz iyice belirlenmemiş ve dinler arası ilişkileri tanımlama sürecinde olan bir toprakta, Rum ülkesinde karşı karşıya gelmesi tasavvufa yeni katkılarda bulunarak Anadolu'daki üç büyük derviş topluluğunun, Mevlevi, Bektaşî ve Bayramî tarikatlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1- İBN ARABİ RUM ÜLKESİNDE: ARAPÇA EVRENSELÇİLİK

İbn Arabî'nin batîni deneyiminin açıkça İsevi nitelikte oluşu; gayrimüslim düşünce sistemleri ve alimlerle doğrudan ilişkiye girmekten çekinmeyen açık zihniyeti, 13. yüzyılda nüfusunun beşte dördü gayrimüslim olan ve çeşitli dinlerden, Müslüman, Budist, Şamanist Türklerin geniş bir hoşgörü yelpazesi içinde yaşadığı Rum ülkesiyle arasında yakınlık kurulmasını sağlayan noktalar dır.

Anadolu, İbn Arabî için önemli bir merhale oluşturur, orada kurduğu düşünce okulu sonradan Osmanlı çevrelerinde başarıyla gelişmiş, İznik, Bursa ya da Edirne'nin en eski medreselerinde Davud-ı Kayserî, Molla Fenarî, Simavnalı Bedreddin ve daha sonra Bosnevî, Mısri ve diğerleri tarafından temsil edilmiştir.

Çağındaki ve ertesi yüzyıldaki birçok Arap gibi İbn Arabî de; Türk Anadolu'sunda İslam-Hıristiyan ilişkilerine hakim olan aşırı hoşgörü karşısında şaşkınlık duyar. 13. yüzyılda Hıristiyan komşularıyla çoğu zaman barış içinde olan Selçuklu sultanları kafirlerle uzlaşmakla suçlanmıştır. Sultanın kalabalık bir topluluk oluşturan Hıristiyan tebaasına tanıdığı özgürlükler karşısında şaşırان ve herhalde kaygılanan İbn Arabî'nin Sultan Keykavus'a yaptığı uyarıları bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Aynı şekil de Kudüs'ün el-Kamil tarafından II. Frederik'e satılmasını da protesto eder ve Müslümanlara oraya artık gitmemeleri tavsiyesinde bulunur.

İbn Arabî'nin yorumlarında İsa'ya verdiği önem birçok kişiye yenilik gibi görünür ve şeyhin düşmanlarının "onun yeri kilisedir" demelerine yol açar. ... İbn Arabî şu ya da bu Hıristiyan dogması karşısında çok ,açık tavırlar almıştır; tevhid kavramının içinde teslis ilişkilerine belirli bir meşru alan tanır ve teslis dogmasına tanrılar değil kişiler düzeyinde inanan Hıristiyanların çok tanrıcı sayılmamaları gerektiği sonucunu çıkarır; bundan dolayı bu kişilerin Allah'ın inayetiyle selamete ereceğini belirtir.

İbn Arabi *Fütühat*'ta şöyle diyor: "Yahudinin ve Hristiyan'ın bütün inandıklarına ve hakikatin onların dinlerinde ve vahyedilmiş kitaplarında bulunan her parçasına, kendi vahyedilmiş kitabıma inandığım gibi inanıyorum. İşin doğrusu benim ki tabim onların kitaplarını ve benim dinim onların dinini içeriyor. Dolayısıyla onların dini ve kitabı benim kitabımda ve benim dinimde zımnen mevcuttur." ... "Bir zamanlar benim dinimden olmadığı için komşumu suçlardım. Ama şimdi kalbim bütün biçimlere açık: o artık ceylanlar için bir çayır, keşişler için bir manastır, putlar için bir mabet, hacı için bir Kabe, Tevrat levhaları ve Kur'an kitabıdır. Ben aşk dinini vaz ediyorum ve hangi yöne yönelirse yönelsin bu din benim dinim ve imanımdır."

Bu beyanlar İbn Arabi'nin bazı Türk müridlerini, özel ilişkilerinde Hristiyanlara dogmatik bağlamda aşırı taviz verme yolunda cesaretlendirmiş , olabilir. ... Aslında bu tavizler dinler arası temasları kolaylaştırarak duruma göre ihtidayı cesaretlendirebilecek, ya da Anadolu halkları tarafından her zaman iyi kabul gören evrenselci bağdaştırmacılığa yol açabilecek nitelikteydi.

Tasavvufun daha şiirsel olan ve Anadolu'da Mevlana Celaleddin Rumi tarafından temsil edilen diğer kolu ise, doğal olarak Anadolu tasavvufunun dinler üstü eğilimini güçlendirmiştir.

2- MEVLANA CELALEDDİN RUMİ: FARŞÇA EVRENSELÇİLİK

Ona ün kazandıran adından anlaşıldığı üzere, "Mevlana-yi Rum", "Rum Ülkesinin Efendisi", Horasan'daki Belh şehrinde doğan Muhammed Celaleddin öncelikli etkinlik alanı olarak kabul ettiği Anadolu'ya bağlı kalmıştır. Bunun tek nedeni ailesini, Mevlana'nın ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Selçuklu toprağına göç etmeye zorlayan tarihsel olaylar (Moğol istilası) değildir; kendi ifadesine göre asıl neden, onu ayrıcalıklı bir bölgeye doğru yönlendiren takdir-i ilahidir.

Mevlana'nın mesajının biçimsel ifadesi şiirseliğiyle, İbn Arabi'ninkinden ayrılır ama, bu iki şahsiyetin yetişmelerinde kesinlikle ortak noktalar vardır. ... İbn Arabi gibi onun da manevi silsilesi Ahmed Gazali'ye dayanır. ... Mevlana'nın evrenselcilikten ve aşktan esinlenen bir tür Farisi mistik şiir anlayışının , Anadolu'ya girmesinde ve Anadolu'nun malı haline gelmesinde büyük katkısı olmuştur. Eserlerinde ünlü Ebu Said gibi kendisinden önceki mistik Acem şairlerinin başlıca temalarına rastlanmaktadır: Taassuba hiç yer vermeyen bir din anlayışı, yolların çeşitliliği, amaç birliği; semanın önemi ve meşruluğu; doğrudan temas kurmaktan çekinilmemesi gereken en dik kafalı kişileri, gayrimüslimleri, mühlidleri, ayyaşları bile yola getiren aşkın önceliği.

Yüksek sınıflar ve hükümdarlar Mevlana'yı ve müridlerini, raksa ve musikiye dayanan esime uygulamalarından dolayı onları sapkınlıkla suçlayan ulemanın saldırılarından korumuştur. Tarikatın, zanaatkarlar ve tacirler üzerinde olduğu gibi, yoksul kesim üzerinde de çok güçlü bir etkisi olmuştur. Son olarak, Mevlana'nın gayrimüslimlerle ilişkileri de ilgi alanımıza girer. Hristiyanlarla ve Yahudilerle sürdürdüğü aralıksız temaslar karşılıklı hoşgörünün izlerini taşımıştır.

Mevlana'nın öğretisi herkese açıktır ve şekilci dışlayıcılıkları aşkın mis tik bir bakış açısı adına dinsel aidiyetleri dikkate almaz. "Yaradanın aşkı her yerde ve ister Mecusi, ister Yahudi, ister Hristiyan, bütün insanların üzerindedir", der Mevlana. Tasavvufun kendine özgü bakış açısına göre sıradan Müslüman da tasavvuf yoluna "ihtida etmeli" dir.

Mevlana birçok kez kimi Müslüman ileri gelenlerin şekilciliği ve yersiz üstünlük zihniyetiyle alay eder. ... İfade etmek istediği, tasavvufa göre, samimi bir kafirin mürai bir mümine evli olduğudur.

Tecrit olmuş Hıristiyanların Konstantinopolis'teki patriklik otoritesi ile ruhani bağlarının giderek gevşediği bir ortamda, bu kadar hoşgörölü bir şeyhin peşinden gitmenin ve gayrimüslimlerin esnek ve herkese açık Mevlevi öğretisiyle özdeşleştirdikleri İslam dinini benimsemenin çekiciliği büyüktü. ... Mevlevilerin bağdaştırmacı ruhu, "hakikati arayanların yoluna" girenlerin manevi cemaati içinde biçimsel dini farklılıkları önemsiz sayma eğilimindeydi ve bu durum ihtidayı kolaylaştırıyordu. Böylece Anadolu' da Mevlana tarafından başlatılan derviş tarikatlarının uzlaştırıcı niteliği, fethedilen halklar arasında İslam'ın başarısının önemli nedenlerinden biri olmuştur.

Mevlana: "Şarabı o içmiştir, sarhoşluğu siz ediyorsunuz" buyurdu.

Bu öyküden, gayrimüslimlerin semalara seyirci olarak katıldığı anlamı çıkıyor.

Eflaki'nin belirttiğine göre Mevlana sema geleneğini inancını yayma düşüncesiyle kurmuştur.

"İmanın sırrı korkudur. Her kim Tanrıdan korksa, o Hıristiyan da olsa din sahibidir, dinsiz değildir."

"Tanrı kullarına imanı şirkten, namazı kibirden temizlemek, zekatı rızka sebep olmak, orucu halkın ihlasını denemek, haccı dini kuvvetlendirmek, cihadı İslam dinini yükseltmek, emr-i marufu alemin emrolunan şeylerinin elde edilmesine sebep olması, kötü şeylerden nehyi sefihlere mani olmak, akrabalığı gözetmeği onların adedini çoğaltmak, kisası, kan dökülmesini önlemek, cezaları haram olan şeyleri halkın gözünde büyütme, şarap yasağını aklı korumak, hırsızlıktan çekinmeyi iffeti nimetlendirmek, zina terkinini nesebi temiz tutmak ve livata terkinini nesli üretmek, şahadeti inkar edenlere karşı koymak, lezzetlerin terkinini doğruluğu şereflendirmek, selamı korkulardan emin kılmak, eminliği ümmetin işlerini düzene koymak, itaati imamlığa saygı göstermek için farz kılmıştır."

İslam, bir önceki dinden tam bir kopuş olarak değil, daha önceki manastır hayatı ve ruhani hayatla ilgili faaliyetlerin devamı ve doğal bir uzantısı olarak sunulmaktadır; bu faaliyetler aynı coğrafi çerçevede, ama bu kez yeni dinin bünyesinde sürdürülmektedir. Bu uygulama bize mistik tarikatların yerli nüfusu ihtida ettirmek için kullandıkları ustaca manevralar hakkında bilgi vermektedir, böylece bu halklar din değiştirmenin daha önceki hayat şartlarını fazla değiştirmedikleri izlenimine kapılarak teşvik edilmiş oluyordu.

Mevlana hayattayken, Konstantinopolis'e ve ötesine kadar uzanan Bizans ya da Frank topraklarında, Müslüman tarikatlar ile Hıristiyan manastır çevreleri arasında sıkı temaslar kurulduğu anlaşılmaktadır. Karşılıklı saygıya dayanan bu ilişkiler ruhani alanda kurulan kardeşlik bağlarını saptamamızı sağlamaktadır; bu bağlar, 14. ve 15. yüzyıllarda daha büyük ölçekte gerçekleşecek yakınlaşmaları hazırlayacaktır. ... 13. yüzyıldan itibaren belli bir İslam-Hıristiyan uzlaşması hareketi, Selçuklu devletinin sınırlarını ve Anadolu'yu aşmış görünmektedir.

Ticaret ya da başka nedenlerle Bizans ve Selçuklu devletleri arasındaki sıkı temas, iki dünyanın etnik olarak iç içe girmiş olması karşılıklı tanışıklığı ve birçok ortak değer paylaşma bilincini hızla geliştiriyordu.

Mevlana "onların Musa'sı" ya da "onların İsa'sı" olmuştur; ihtida etmek bir yana, Yahudi-Hıristiyan dünyası yeni peygamberi kendi geleneklerine katmıştır. ... Mevlana'nın müridleri olduklarını ileri

süremelerine izin veren unsur, onun öğretisinin evrenselci yönüdür ve Mevlana'dan yaptıkları alıntı, süfilerin dinler üstü ideolojisinin yerel halklar açısından çekiciliğinin tipik bir örneğidir. Mevlana'nın sık sık ileri sürdüğü gibi, dinlerin amaçları tek ise, koşullar gerekli kılıyorsa yabancı bir mürşidi benimsemek bir çelişki değildir.

Mevlana'nın güçlü kişiliğinde odaklanan bu bağdaştırmacı zihniyet tarikatın kurucusunun oğlu Sultan Veled ve torunu Arif Çelebi tarafından devralınmış ve büyük ölçüde yayılmıştır. Bu Mevlana'nın soyundan gelenler onun Hıristiyanlara karşı hoşgörülü tavrına öykündüler ve uçbeylerinin üzerinde giderek artan bir etki yaratarak yeni fethedilen halklara nasıl davranılması gerektiği konusunda kendi anlayışlarını aşıladılar.

Böylece Selçuklu toplumu, Müslüman bir devlete, komşu İslam yöneticilerinin gözünden kaçmayan Anadolu'ya özgü bir nitelik kazandırmayı başaran bağdaştırmacı bir deneyimin öncüsü olmuştur.

Çevrede, acaba Selçuklular pagan, meclisi ya da gebr mi oldular diye soruluyordu. Mümin bir Müslüman olan Halep emiri Nureddin Zengi, II. Kılıç Arslan'ın gerçek bir mümin olduğuna inanmadığı için, onun, elçisinin önünde kelime-i şahadet getirmesini şart koşmuştu.

3- HACI BEKTAŞ VE YUNUS EMRE: TÜRKÇE EVRENSELÇİLİK

Mevlana 13. yüzyılda Anadolu'da mistik ve şiirsel bir evrenselciliğin oluşmasında temel bir rol oynamakla birlikte, Mevlevilikle bağıntılı oldukları halde sonradan kendilerine özgü bir evrim, gelişme ve etkileri olan diğer özgül akımları da göz ardı etmemek gerekir.

Orta Asya'nın Şaman ve aşiret gelenekleri ile tasavvuf anlayışını özgün bir sentez halinde kaynaştıran özerk bir tasavvuf akımı da, tarihsel çerçevesi iyi belirlenmemiş bir şahsiyete, Hacı Bektaş Veli'ye bağlanan harekettir. Bu topluluk, bağdaştırmacı ve evrenselci düşüncelerini bütün Osmanlı dönemi boyunca halk arasında Mevlevilerden çok daha geniş çapta yaymayı başarmıştır.

Evrenselci tınıları olan ve şiirsel biçimdeki Anadolu mistik aşk anlayışının oluşturulmasında seçkin bir yeri olan diğer bir şahsiyet, Yunus Emre, Anadolu Müslümanları'na en yakın gelen dilde, Türkçe yazdığı için büyük bir dinleyici kitlesine ulaşmıştır.

13. yüzyılda Horasan'dan gelerek Anadolu'ya yerleştiği anlatılan Hacı Bektaş, Gölpınarlı'ya göre, 1248'den 1270-71 'e kadar esas olarak Sulucakarahöyük'te (bugün Kırşehir yakınında Hacıbektaş) yaşadı. ... Velinin hayat hikayesi ve onu sahiplenen tarikatın gelenekleri Orta Asya'nın izlerini taşımaktadır. Örtülü olmayan kadınların tarikat ayinlerine katılmaları, esrime amaçlı sema, bazı hayvanların kurban edilmesi, insanların kuşa dönüşmesi ve tarikat üyelerinin belirgin nitelikleri olan çok uzun bıyıkların kökeninde Şamanlık yatmaktadır.

Vilayetname'ye göre Nişapur emirinin oğluydu ve mistik eğilimine uyarak tahttan feragat etmişti, bu anlatılanlar Buda'nın hayatıyla koşutluk gösterir. ... Bektaşî inancına göre, Haydar adıyla da bilinen Hoca Ahmed Yesevi'nin Hacı Bektaş ile birlikte Kayseri'ye geldiği rivayet edilir.

13. yüzyılın Türkmen Anadolu'sunda Hacı Bektaş çoğu zaman toplumsal-dinsel içerikli Babai hareketiyle sıkı ilişki içinde gösterilir, ancak onları bir araya getiren kesin bağları tanımlamak zordur.

Eflaki'ye göre, Hacı Bektaş'ın nüfuzu kentlerde Mevlana'nın nüfuzuyla rekabet edebilmektedir. Diğer yandan Hacı Bektaş'ın gazilerin piri sayılması, onun 14. yüzyıl ortasında Yeniçeri ocağını kurduğu gibi anakronik bir efsanenin nasıl doğduğunu da açıklar. Bilindiği gibi Yeniçerilere "Hacı Bektaş oğulları" adı verilir, ağaları ise "Bektaşî ağasıdır" (*ağayan-i Bektaşîyan*).

Bu saygın kişinin çevresinde ver alan ve haklı ya da haksız olarak onu sahiplenen çok değişken topluluklar Alevi, Kızılbaş, Tahtacı, vb adlarını almıştır, ancak bu adların hiçbirisi asla Bektaşî sözcüğü ile tam eşanlamlı değildir. Bektaşî terimi sadece, 16. yüzyıla kadar anarşik olan bir silsileyi kurallara bağlamaya ve onu sıkıca yapılandırılmış bir örgüt haline getirmeye çalışan Balım Sultan'ın kurduğu tarikat için meşru bir şekilde kullanılabilir.

Bektaşî düşüncesi başlığı altında incelenmesi söz konusu olan, tarihi bir gerçek olan tarikatın rolü dışında, Türk dünyasındaki çok genelleştirilmiş bütün bir evrenselci zihniyet ve bağdaştırmacı görüş açısidir.

Türklerin, gazi dervişlerin de katıldığı, Anadolu'daki ilerleyişi sırasında, sufi topluluklar sistemli olarak Bizans sınırlarındaki uç beyliklerine yerleşiyor ve bu topraklar fethedildikten sonra zaviyeler kurarak buralardan hareketle yöreyi şenlendiriyor ve öğretilerini yerleşik, yerli nüfus arasında olduğu gibi, Türkmen aşiretleri arasında da yayıyorlardı.

Ancak bu, kendine özgü, resmi İslam'ın sınırlarının oldukça dışında bir din yayma anlayışıdır ve amacı, harekete yalnızca kafirleri değil "sıradan" Müslümanları da katmak, onları katı ortodoks İslam'ın reddedeceği dış etkileri özümlemeyi kabul eden bir tarikatın mensubu yapmaktır. ... Ayrıca Bektaş ve müritleri, *Vilayetname*'nin birçok bölümünde belirtildiği gibi, Anadolu'ya yerleşmiş olmakla birlikte İslamlaşmamış olan Orta Asya kökenli aşiretlerin de din değişikliğinde büyük rol oynar; ileriki dönemlerde Bektaşîleri aşiret ve göçer dünyasına bağlamaya devam eden yakınlık da bu olguyu doğrular.

1905 kadar geç bir dönemde, *Sineson* halkının dörtte üçü hala Hıristiyan'dı. Ancak bu, Hacı Bektaş'ı bir aziz olarak görmelerini ve türbesini ziyaret etmelerini engellemez.

"... (onlar) yerli Hıristiyanların aziz Haralambos ile özdeşleştirdikleri Hacı Bektaş Veli'nin türbesini her gün ziyarete gelirler. Bu inanç doğrultusunda türbeye girerken Hıristiyan ziyaretçiler haç çıkarır, Müslüman hacılar ise bitişikteki camide namaz kılar. Her iki taraf da aynı şekilde iyi karşılanır." (Melikoff)

Anadolu'daki Türk yayılmasının mızrak başı olan Bektaşîler türündeki dervişler, daha askeri fetih başlamadan önce, mutasavvıfların yaydığı mistik evrenselciliğin çekiciliğine kapılan Hıristiyan yandaşlar kazanabilmişlerdir. Diğer taraftan bağdaştırmacı zihniyet, birçok ritüelin, hatta kimi zaman karma ibadethanelerde fütursuzca yan yana gelmesi şeklinde açıkça betimlenmiştir. Bu dinsel uygulamalar, yerel dinin terk edilmesini zorunlu kılmayan ve daha çok yerel geleneğin mistik tamamlayıcısı ve içsel derinleşmesi olarak görülen manevi bir ideolojinin Hıristiyan ortamında başarı kazanmasına katkıda bulundu.

Hıristiyan-Bektaşî ilişkileri Osmanlı döneminde gelişecek ve tarikat mensupları gayrimüslimlerle yakın bağlar kuracaktır; amaçları arasında onları İslam'a döndürmek kuşkusuz vardır ama, çoğu zaman İslam'a şeklen bağlanmayı zorunlu kılmadan dinler üstü bir anlayışla mistik temaslara öncelik verirler. ... Bektaşîler karma ibadet yerlerini, ritüellerin birbirine karışmasını destekler; saflarına Hıristiyanları kabul ederler, rahiplerle düzenli temas halindedirler ve kimi zaman açıkça evrenselci nitelik taşıyan tüzükler hazırlarlar. Örneğin tarikatın bir kuralına göre: "Gerçek Bektaşî hangi dinden olursa olsun her insana saygı gösterir, onu sevgili kardeşi sayar. Hiçbir dini reddetmez, hepsine saygı gösterir. Hiçbir kutsal kitabı, ahrete ilişkin hiçbir öğretiyi mahkum etmez", Bu geniş görüş açısı tarikatın sık sık eski ve saygın şahsiyetleri kendinden saymasına neden olmuştur; bu şahsiyetler Aya Yorgi'den halk tarafından çok sevilen ozan Yunus Emre gibi en ünlü Türk mutasavvıflarına kadar uzanan geniş bir yelpaze oluşturur.

Yunus Emre ve "Aşk Dini"

Mevlevilerin ve Anadolu Türk halkının kendilerini bulduğu bu mütevazı saz şairinin, erken ortaçağdan itibaren Anadolu insanına damgasını vuran bir ruh halini, hayat karşısında alınan tavır, mistik bir boyutu ve manevi bir açılımı şahsında temsil etmesidir.

Öncelikle, Osmanlı döneminde büyük ölçüde gelişecek olan Melami tarzı bir anti konformizm söz konusudur; işin özü, İslam'ın cevaz vermediği davranışlara mistik bir anlam yükleyerek onları övmektir. Bu yöntemin amacı yasak olan bir hareketi, çoğu zaman dünyevi yaşam ve sosyal konformizm izlerini taşıyan basit dış uygulamaların (ibadetlerin) üzerinde, bir kutsama aracına dönüştüren içsel (batini) dinin üstünlüğünü ilan etmektir. Böylece şarap kullanımı ya da musiki mistik sarhoşluğa dönüşür, meyhane Allah'ın sakisi olduğu kainatı simgeler. ... Kendisini her şeyden önce Emre ya da Aşık olarak gören Yunus'ta Aşk kavramı her şeyin merkezinde, bütün engellerin üzerindedir; gerçek mümin Kıyamet'in ve Cehennem'in eziyetlerine inanmaz, "bakkal gibi" terazisinde günah tartan bir Allah istemez o. "Aşk dini" aynı zamanda ve özellikle ibadet farklılıklarını aşar ve Yunus dinler üstü inancını ,gür bir sesle ilan eder: "Bütün dinler bizim için makbuldür". Samimi Aşık kendini herhangi bir ibadet yerinde rahat hissedebilir, çünkü o yerin her köşesinde ve her zaman cananını bulabilir:

"Bir dem varur mescidlere yüz sürer anda yirleri
Bir dem varur deyre girer İncil okur ruhban olur."

Yunus'a göre sufi hangi ibadeti isterse edebilir, çünkü gerçek mümin bu ibadet aracılığıyla Yaradan nezdinde geçerli tek ibadete her zaman ulaşır.

Gökyüzünde İsa ile Tur dağında Musa ile
Elindeki asa ile çağırayım Mevlam seni.

Derdi öküş Eyyub ile gözü yaşlı Yakub ile
Ol Muhammed Mahbub ile çağırayım Mevlam seni.

13. yüzyılda Anadolu'da hızla çoğalan gezici dervişlerin bu evrenselci tavır halka olduğu gibi seçkinlere de yansiyacaktır. ... şu ya da bu Selçuklu hükümdarının ya da Türkmen beyinin bağdaştırmacı uygulamaları ya da aşırı hoşgörülerini nedeniyle dinsel kimliklerinin çok belirsiz kalmış olması onların sık sık kafirlikle, kuşkuçulukla hatta mülhidlikle suçlanmalarına yol açmıştır.

4- RUM ÜLKESİNİN SUFİLERİ VE HİRİSTİYANLARI: ORTAK KAVRAMLAR

Mevlana'nın ibadette musiki ve raksın merkezi önemi üzerinde bu kadar ısrarla durmasının bir nedeni de, kendisinin de ifade ettiği gibi, Anadolu ahalisinin bu tür duyulara hitap eden gösterilere bağlılığını bilmesidir.

Türkçe yazılıp halk arasında yaygınlık kazanan Peygamberin doğumu hakkındaki mevlidler 13. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır.

Selçuklu döneminden itibaren bir karşılıklı tahlil süreci başlatmışlar; birbirlerine ayna tutmuşlar; karşılıklı alışverişleri içinde kimi zaman çeşitli ibadetleri kaynaştırarak yeni bir dinler üstü düzen kurma gibi köktenci arzular geliştirmişler ve bu süreç, sonunda gerçek bir dinsel iç içe geçişe yol açmıştır.

15. yüzyılın başında Simavnalı Şeyh Bedreddin'in şahsiyeti üzerinde temellenen geniş ölçüde dinler üstü hareketi, 13. yüzyıldan itibaren kurulan ve 14. yüzyılda İbn Arabi'nin, Mevlana'nın, Hacı Bektaş'ın ya da Türkmen Babailerin filmizlerinin itici gücüyle genişleyen bu mistik zemin üzerine oturtmak gerekir.

İKİNCİ BÖLÜM SİMAVNALI ŞEYH BEDREDDİN(1358/59-1416) ORTAÇAĞ OSMANLI SULTANLIĞINDA TASAVVUF VE EVRENSELÇİLİK

"Bedreddin müridi Börklüce Mustafa'nın düşünceleri: Mezkur köylü, Türklere va'z ve nasayihde bulunuyor [gönüllü yoksulluğu öğütüyor] ve kadınlar müstesna olmak üzere erzak, melbusat, mevaşi ve arazi gibi şeylerin kitlesinin umumun mal-i müştereki addedilmesini tavsiye diyor idi. ... Köylü avam-ı halkı bu nevi sözleriyle kendi tarafına celb ve cezb ettikten sonra Hıristiyanlar ile dostluk tesisine çalıştı." (Dukas)

1.TARİH İLE EFSANE ARASINDA: YENİDEN DEĞERLENDİRİLMESİ GEREKEN BİR ŞAHSİYET

Yazdığı kırk dolayında yapıttan yalnızca *Varidat* incelenmiştir ve en azından doktrin bakımından, çarpıcı bir özgün niteliğe sahip olmadığı söylenebilir. ... Bedreddin'in isyanı, tarihçi olsun olmasın, birçok yazarın ilgisini çekmiş olduğundan, kimi zaman biraz üstünkörü bir biçimde İslam ve Türk tarihinde kendi türünde tek vaka olarak görülebilmektedir.

"Bedreddin vakası"nı doğru olarak değerlendirmek için İslam tarihinde ve bu vakadan önceki dönemde Anadolu'da Simavnalı şeyhin isyanına benzer olayları ya da ilk örnekleri mutlaka gündeme getirmek gerekir.

Her şeyden önce o gerçek bir alimdir, gençliğinden beri çok yönlü bir eğitim görmüş ve fıkıh alanında uzmanlaşarak değerli bir fıkıh alimi olmuştur. Alim ve ortodoks bir Müslüman olan Bedreddin, hayatının belirli bir döneminde karşılaştığı bir mürşit sayesinde mistik aydınlanma deneyimi geçirecektir. ... Bu andan itibaren silsilesi Gazali tarzı klasik sufilikte aranmalıdır. Başka bir ifadeyle, batını tasavvuf deneyimi, genel çizgileriyle hoş görülen doktrin normları içinde kalmaktadır.

Daha sonra, hayatının ikinci bölümünde, ortodoks ve ılımlı tasavvufu arasına mesafe koyarak diğer bir geleneksel tasavvuf cephesi içinde açıkça saf tutar: Kötü üne sahip kurulu düzeni

değiştirmek ve "mistikokratik" bir ideal uğruna dünyayı yeniden şekillendirmek isteyen sufinin silahlı ayaklanması.

Selçuklu döneminden beri bütün orta ve doğu Anadolu'da yaygın olan şii duyarlıklı belli bir tasavvuf anlayışı ... kendisinde kuvvetle mevcuttur.

Bedreddin aslen Selçuklu olduğunu ileri sürer, bu durumda kayıtsız şartsız bir Osmanlı yandaşı olmaya yatkın değildir.

Osmanlı egemenliğini her zaman tereddütsüzce kabule yanaşmayan gazilerden biri olduğu gibi, annesi de eski bir Hıristiyan'dır. Eşi de Hıristiyan olacaktır, gelini de. Ayrıca o, Müslüman bir azınlığın Hıristiyan kitlelerle sürekli temas halinde olduğu darü'l-harbde doğmuştur.

Menakıbnâme ... şeyhin anısını II. Mehmed'in sarayında temize çıkarmak amacıyla yazılmış bir savunmadır ve çoğu zaman övgülerinde abartıya kaçar.

2- RUMELİ'DE ÇOCUKLUK VE MISIR'DA EĞİTİM

Menakıbnâme'de belirtilen ilk hususlardan biri ... Bedreddin'in babasının Selçuklu ve gazi olduğudur. Büyükbabası Abdülaziz tanınmış bir kişidir, son Selçuklu sultanı Alaeddin Keykubad'ın (öl. 1307) yeğeni, aynı zamanda veziridir.

Menakıbnâme'ye göre, Bedreddin'in babası Gazi İsrail, Orhan'ın oğlu Süleyman Bey'in emri altında Rumeli'yi fethedene girişen ilk yedi gaziden biridir.

Bedreddin'in annesi Hıristiyan'dır. ... Akrabalarından yüz kişiyle birlik te ihtida eder ve Bedreddin 1358-59'da, Simavna'yı fetheden kişinin yerleştiği bir kilisede dünyaya gelir. ... baba tarafından ünlü bir Müslüman soydan gelmekle birlikte, Bedreddin kendini Müslümanlıkla pek az ilgili bir ortamda bulur. O, İslamlaşması ilerde tamamlanacak olan uç beyliklerinin, darü'l-harb'in insanıdır; siyasi ve dini açıdan tam oturmamış bu sınır bölgesi şeyhin yeğlediği hareket alanı olacaktır.

İbn Arabi'nin etkisinin sürdüğü kentte Bedreddin, takipçisi olduğunu sonradan açıkça ifade edeceği büyük Endülüslü sufinin sistemini tanımış ve derinleştirmiş olmalıdır.

Ahlata, ölümünden bir hafta önce Kahire'nin bütün şeyhlerinin önünde onun kesin olarak halifesi olduğunu belirtir, aynı zamanda Bedreddin'in manevi olarak Allah'ın halifesi olduğunu ilan eder.

Hüseyin Ahlati 1320-21'de doğmuş. "Memleketinden" (Darende ya da Ahlat?) "yayan" gelmiş, Halep'e ve şam'a yerleşmiş, Halep'in dış mahallesi Babala'da bir zaviyede yaşamış. "Güçlü maneviyatından dolayı" ve "bazı sanatlarda usta" olduğu için büyük ün kazanmış, bu sanatların arasında tababet, simya ve bunlara bağılı olan lapis lazuli (lacivert taşı) sanatı da bulunuyormuş. Lacivert taşının işlenişindeki becerisi ona *Lazuverdi* lakabının takılmasına yol açmış.

3 - RUM ÜLKESİNE DÖNÜŞ

Geleneksel olarak Türk Alevilerini de içine alan Bektaşilerin, Bedreddin'in mirasını büyük ölçüde sahiplendikleri genel bir kanıdır.

Karamanođlu münkirdi. Bu iddia şaşkırtıcı olmakla birlikte birçok kaynak tarafından dile getirilmiştir. 14. yüz yılda bir Niğde kadısı bölgedeki Türkmenlerin hepsinin münkir olduğunu ileri sürüyor. ... Varlığının sürmesini Timur'a borçludur. Timur, Osmanlılara rakip Anadolu beyliklerini Osmanlıların olası bir yeniden yayılma hareketine karşı kalkan gibi kullanmak üzere yeniden kurmuştur.

Ege Bölgesi ... Bu bölge Bedreddin tarikatının gelişmesinde büyük rol oynayacaktır, çünkü onun başlıca iki halifesi olan Torlak Kemal ve Börklüce Mustafa'nın merkezi burasıdır ve Osmanlılara karşı Bedreddin adına kışkırtılan büyük isyan hareketi bu alanda patlak verecektir.

Aydın beyliğinin 1389/90'da Osmanlılar tarafından fethi, Venedik'e bağlı olan Girit ile düzenli ticarete en aşağı on yıl boyunca sekte vurmuştu. Türk baskınları yüzünden durum o kadar kötüleşmişti ki, 1402 şubatında Sakız *Mahone*'si, Naksos Dükü, Rodos Saint Jean Şövalyeleri ve Venedik, Türklere karşı bir birlik oluşturmak konusunda görüşmelere başlamıştı.

Ağustos 1402'den itibaren Timur, Cenova'yı elinde bulunduran Fransa kralına, krallığındaki tacirlerin Anadolu'da iyi kabul göreceğini bildirir.

1436 ile 1458 arasında Türk topraklarında yaşayan Macaristanlı György, Sakız adasında ilginç dindarlık gösterilerin de bulunan, kiliselere girip kutsanmış su serpererek, Müslümanlık ve Hıristiyanlığın eşdeğer olduğunu uluorta ilan eden Hurufi dervişlerin varlığından söz eder. Bedreddin ve müridlerinin birkaç yıl önce vaaz verdiği ada da Hurufilerin varlığı, Bedreddiniler ile Hurufiler arasındaki düşünce, ibadet ve faaliyet alanı ortaklığı dosyasına kaydedilecek diğer bir unsurdur.

Bedreddin'in izlediği güzergah yalnızca Batı Anadolu'yu saran siyasi kargaşa tarafından belirlenmemişti: Bu güzergah yaylalardaki Türkmen nüfus arasında görüşlerini vazetme arzusunu da yansıtıyordu. Türkmenler 14. yüzyıldan itibaren, Domaniç dağından Keşişdağına (Uludağ) kadar uzanan bu engebeli bölgede sürülerini otlatırlardı. Osmanlı beyleri de sıcak mevsimi buralarda geçirmeyi severdi. ... Görünüşe göre, şeyhin düşünceleri dağlık arazide biraz tecrit olmuş durumda yaşayan Türkmenler arasında her zaman iyi kabul görmüştür.

Keşişdağı eteğindeki bir köyde şeyh bir Torlak topluluğuyla karşılaşır. ... "Torlak" terimi üzerinde biraz durmak gerekir. Sözcüğün gerçek anlamı şudur: terbiye edilmemiş toy, ateşli delikanlı. 14.-15. yüzyıllar Anadolu'sunda Torlaklar az çok belirgin şekilde Kalenderiyye tarikatına bağlanan gezgin dervişlerdir. 10. yüzyılda kurulan ve 12. yüzyılda Cemaleddin Savi tarafından yeniden örgütlenen bu tarikat, Anadolu'da 13. yüzyıl başında ortaya çıkmıştır. Babai adıyla tanınan ve Orta Asya kökenlerinden fazla uzaklaşmamış görünen Anadolu Türkmen aşiretlerinin mistik-politik kadroları, yukarıda sözü edilen bu topluluk ile belirli organik bağları olmadan, bu düşünce silsilesi içinde hareket etmektedir. Baba Resul'un Selçuklulara karşı çıkardığı büyük ayaklanmada yenik düşmelerine rağmen, Türkmen Babailer Moğol devrinde ve Beylikler döneminde halk tabakaları arasında hep önemli bir etkiye sahip olmaya devam etmişler, örgütlü bir devlete katılmaya duydukları tepkiyi sosyopolitik kargaşalıklarla ifa de edip, merkezi otoritelerin gücünün zayıflamasından istifade etmeye her zaman hazır olmuşlardır. ... İlk temas olumlu sonuç vermez: Görünüşe göre, tasavvufa gönül vermiş olmakla birlikte Mısır medreselerinden yeni çıkmış, çiçeği burnunda genç alim ile daha geç dönemlerde Avrupalı gezginleri onca etkileyecek ve çarpıcı betimleri yapılacak kaba saba, ateşli güruh arasında hiçbir ortak nokta yoktu.

Türkmenlerin her türlü kentsel ve yerleşik merkezi otoriteye karşı besledikleri kuşku, ilk aşamada Torlakların Bedreddin'e yönelttikleri suçlamalarda ortaya çıkıyor. ... Şeyh ne kadar okumuş ve kentli de olsa, bir Türkmen babası nüfuzuna ulaşmış görünüyor. Bu durum Bedreddin'in sonradan Osmanlılara yönelik nasıl bir tehlike oluşturduğunu anlamamızı sağlıyor: O, en iyi Anadolu ve Mısır medreselerinde yetişmiş bir alimin saygınlığını, Selçuklu sultanlarının soyundan gelen bir adamın nüfuzunu, aynı zamanda da katı bir mutasavvıfın etkisini ve göçebe babaların kerametlerini şahsında birleştiriyordu.

Edirne'ye çağırdığı Enezli iki rahipten biri ailesiyle birlikte yanına yerleşir; rahibin bir Ermeni'yle evli olan kız kardeşi dışında bütün ailesi ihtida eder. Oysa ailenin İslamlaşmayan tek üyesi olan bu kadının kızı, İsmail'in eşi ve *Menakıbnâme*'nin yazarı Hafız Halil'in annesi olacaktır.

4- RUMELİ'DE, OSMANLI DEVLETİNİN HİZMETİNDE: KAZASKERLİK

Menakıbnâme daha sonra Musa Çelebi'nin kardeşi Süleyman'a karşı kazandığı zaferden söz ediyor; bu olay Menakıbnâme'nin kahramanıyla yeni sultan arasında sıkı bir işbirliği döneminin başlangıcı oluyor. Musa gerçekten de Bedreddin'i çok önemli bir görev olan kazaskerliğe getirir. Her türlü dünyevi faaliyetten vazgeçmiş görünen Timur'un teklifini reddetmiş olan sufi, beklenmedik bir şekilde, riyazatı tamamen terk eder, kamu hayatına atılır. ... Devir halk ayaklanmalarına elverişliydi: Osmanlıların zayıf düşmesini izleyen dönemde, Balkanlar'da ve Anadolu'da anarşi hüküm sürüyordu.

Kazaskerlik görevinin Bedreddin'e kazandırdığı güçlü konum, ona düşüncelerini yayma ve Tuna, Deliorman ve Dobruca'daki Türklerle sıkı bir bağlantı ağı kurma fırsatı verir.

Musa'nın dini bağlantıları, politik ittifakları gibi taraftarlarının kişiliği de bu siyasi istikrarsızlık döneminde tahtta hak iddia edenlerin yalnızca taht için mücadele etmediğini, farklı görüş grupları arasındaki karşıtlığın da söz konusu olduğunu gösterir gibidir: heterodoks gaziler ve ulema; eski köklere dayanan rical ve yeni kapıkulları sınıfı; dönün düşmanlarıyla uzlaşmaya girme taraftarları ve yayılmacılar; Rumelililer ve Anadolu lular. .. Bütün bu gruplar, bu görüşlerin taraftarları aracılığıyla çatışmakta, yeri geldiğinde çarpışanlar saf da değiştirmektedir. Bu durumda Türk tarihçilerin haklı olarak "fetret devri" olarak adlandırdıkları, on beş yıl kadar süren bu zaman aralığında büyük bir siyasi kargaşa yaşanmıştır. Ancak bu çalkantılı dönem aynı zamanda kurulmakta olan Osmanlı toplumunu sarsan zıt eğilimleri açığa vurmaktadır. Örneğin, Süleyman bir süre için meşru iktidarı temsil eder; Trakya'da temellenen bu iktidar eskisine göre da ha fazla Rumelili görünümündedir. Politikasına damgasını vuran ve savaşa pek eğilimli olmayan Çandarlılar gibi büyük ailelerin desteğine sahiptir ve Hıristiyan komşularıyla yaptığı ittifak onu rahatlatmaktadır. Bunların arasında Çandarlı Ali'nin iyi tanıdığı Manuel Paleologos da bulunmaktadır. Keyif ehli Süleyman "yarı-kafir" olarak görülmektedir; Anadolu lu niteliği daha baskın olan Mehmed Çelebi, Arnavut Bayezid Paşa gibi yeni ihtida etmiş kişilerin desteğine sahiptir, babasının Asya'da ve Avrupa'da bulunan mülkünü yeniden bir araya getirme politikasını gütmüş ve dinsel ortodoksluğu sıkı sıkıya savunmuştur; Musa'ya gelince, Rumeli uç beyliklerinin savaşçı ve heterodoks insanlarını benimsemiş gibidir ("taraftarları Tuna boylarının Türkleriydi" der Dukas), bir yandan da Balkanlar'daki (Mircea) ve Anadolu'daki (İsfendiyar) müttefiklerini gözetmiştir. O da çevresine, Bulgaristan'daki topraklarında Bektaşî ideolojisini benimseyecek olan Mihaloğulları gibi, doktrin açısından konumları tartışmalı olan eski ailelerin temsilcilerini toplar.

Şeyhin bölge eşrafından birinin oğlu ve tanınmış bir ilim olması nedeniyle halkın rızasını da aldığı belirtilir. Rumeli'nin bu bölgeciliği birkaç yıl sonra Düzmece Mustafa'nın başarısını da kolaylaştıracaktır.

Hafız Halil'e göre, Bedreddin'in diğer bir müridi olan Cüneyd, Musa'nın sultanlığı döneminde Edirne yakınındaki Ohri sancağından ayrılmakta özgür bırakılmış görünüyor. İzmiroğlu Cüneyd, Dukas'a göre İzmir ve Tire'deki taraftarlarının desteğiyle, Aydıneli'ni yeniden ele geçirir. Süleyman onu 1407'de Aydın'dan sürdürdüğüne ve Mehmed de 1414'te aynı kararı aldığına göre, Cüneyd'in ayrılıkçı eğilimlerini yalnızca Musa'nın hoş gördüğü izlenimi uyanıyor.

Osmanlı vakanüvislerine göre, 1411 ve 1413 arasında kazaskerlik görevini sürdürdüğü sırada Bedreddin, Börklüce Mustafa adında bir kişiyi kethüda olarak göreve alır. Bedreddin'in Musa'nın sarayındaki gözde konumundan yararlanarak ve olasılıkla o sırada Aydın'a hakim olan Cüneyd'in onayıyla - İdris-i Bitlisi'nin belirttiğine göre, efendisinin kesin talimatıyla- Mustafa, Bedreddin'in düşüncelerini yaymak için Aydıneli'ne gelir.

Menakıbnâme'nin Musa'ya övgü dolu yaklaşımına göre, onun kardeşi Mehmed tarafından iktidardan düşürülmesi ve Eflaklı müttelikinin yanına kaçmaya çalışırken öldürülmesi "takdir-i kaza" dır. ... Mihaloğlu gibi Bedreddin de azledilir; yalnızca siyasi değil dini bir gözden düşüş de söz konusudur. Mehmed Çelebi 'nin iktidara gelişi ortodoks İslam'a geri dönüş anlamı taşır gibidir. Savaştan galip çıkan sultan hıncını şeyhin müridlerinden alır, bunların birçoğu hapsedilir. Şeyh ve ailesi ise kabul edilebilir maddi koşullar gözetilerek -Mehmed Çelebi şeyhe ulufe bağlamıştır- İznik'e sürgün edilir, ama gelecek konusunda pek az güvencesi vardır.

5- OSMANLI BÜTÜNLEŞMESİNE KARŞI AYAKLANMALAR DÖNEMİ

Simavnalı şeyhin doktrininin ve sosyopolitik etkisinin anlaşılması için temel anahtarlardan biri olan Aydın ayaklanmasını ve elebaşını olabildiğince yerli yerine oturtmamızı sağlayabilecektir.

1460'a doğru tamamladığı *Behçetü't-Tevarih*'nde Börklüce'nin ayaklanmasından söz eden ilk yazarlardan biri Şükrullah bin Şehabeddin'dir.

"Mervidir ki "La ilahe illallah" deyüp "Mulhammeden rasulullah" dememekte ısrar ile mertebe-i risaleti kendi şeyhlerine tahsis eden sufilerden dört bin kişi katlolunmuştur. Bunlardan "Muhammeden rasulullah" diyenler katlolunmayup kayd-ı hayatta bırakılmışlardır."

Oruç Bey'in (1500'e doğru) ve Neşri'nin (öl. 1520'den önce) anlatıları hemen hemen aynıdır, ancak fazladan birkaç aydınlatıcı bilgi içerirler:

"Simavna Kadısoğlu Şeyh Bedreddin kazaskerken bir kethüdası vardı. Ona lakabı ile Börklüce Mustafa derlerdi. Simavnaoğlu şeyh iken has müridi Börklüce Mustafa idi. Karaburun'a varıp şeyh oldu. Türlü türlü fesatlara başladı. Hayli mürailik eyledi. Aydın Eli'ni kendine döndürdü. Her türlü tertipler kurdu. Haşa, kendine peygamberim diye inandırdı."

Bu metne göre, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal, Bedreddin'in emri üzerine halkı kendi yollarına sokmak amacıyla isyan etmişlerdir. Şeyhin bütün müridleri, Bitlisi tarafından, hem din yayıcı hem de politik kışkırtıcı anlamına gelen özel bir terim olan *dai* diye nitelenmiştir.

Bizanslı Dukas ... *Historia* adlı ve 1462'de birden kesilen yapıtını, Cenevizlilerin hizmetinde olduğu Lesbos'da (Midilli) yazmıştı.

"Mezkur köylü, Türklere va'z ve nasayihde bulunuyor ve kadınlar müstesna olmak üzere erzak, melbusat, mevaşi ve arazi gibi şeylerin kaffesinin umumun mal-i müştereki addedilmesini tavsiye ediyor idi. Diyordu ki: "Ben senin emlakine tasarruf edebildiğim gibi sen de benim emlakime aynı suretle tasarruf edebilirsin". Köylünün ifadesine göre Hıristiyanların Allaha mu'tekid bulunduğunu inkar eden her Türk, bizzat kendi dinsiz idi. Köylünün bütün fikir arkadaşları tesadüf ettikleri Hıristiyanlara dostane muamelelerde bulunuyorlar... Börklüce Mustafa tesmiye edilen bu köylüye, ... Bunlar "zerküllah" tabir edilen başlık ile örtünmeyüp yalnız yekpare kumaştan yapılmış bir libas giymeğe, baş açık gezmeğe ve Türklere ziyade Hıristiyanlara meyil göstermeğe karar verdiler. ... Mehmed, keyfiyetten haberdar olunca ancak on iki yaşında bulunan oğlu Murad'ı Trakya ordusuyla birlikte padişahın mutemedi Bayezid Paşa refakatinde Mustafa üzerine gönderdi. Bayezid Paşa Bitinya, Frigya, Lidya ve İyonya'nın bütün silahlı kuvvetlerini topladı. Aynı sū'bū'l-mürur (geçilmesi zor) derbentlerden geçti. İhtiyar, çocuk, erkek ve kadın her kime tesadüf edildiyse hepsi gaddarca katledildi. ... Börklüce'ye tatbik olunan en müdhiş işkenceler bile onu fikr-i sabitinden çeviremedi. Mustafa, bir deve üzerinde çarmıha gerildi. ... Bayezid, genç Murad ile birlikte Saruhan ve havalisini [Asya ve Lidya] baştanbaşa dolaşarak rasgeldiği alem-i terk ve inzivada yaşayan bütün Türk dervişlerini işkenceler ile idam etti."

Börklüce, kırsal ortamda çok başarı kazanan, taraftarları köylüler ve yoksul kişiler olan bir köylü olarak betimlenir. İsyana bir köylü ayaklanması, aynı zamanda dinsel bir başkaldırı niteliğindedir. Börklüce üstelik, Osmanlı yazarlarına göre bir cahil, Bizanslı yazara göre ... 'dir. Her zaman ünlü bir alim olarak tanıtılan Şeyhiyle bu yönden de canlı bir tezat oluşturur. ... Börklüce'nin başını çektiği isyan hareketi taraftarlarını en ateşli, en marjinal sufiler arasından toplamıştır: Dukas'ın "libaslılar" ya da "Türk dedeleri" adını verdiği bu kişiler, Osmanlı vakanüvislerinin "torlaklar"ı ya da "bedbaht sufiler"idir.

1422'de Cüneyd bölgeyi yeniden ele geçirdiğinde, İzmir bölgesinde yoksul halk tabakası arasında büyük bir coşku yaşanacaktır. 1415'te İzmir'in alınışından sonra, halk tarafından çok sevilen Cüneyd'in yerine atanan Sisman adındaki Bulgar bu kadar önemli bir ayaklanmayı bastırarak ölçüde teçhizatlı sayılmazdı; aynı durum Saruhan sancakbeyi Ali Bey için de söz konusudur. Düşmanın, yani ne kadar coşkulu olurlarsa olsunlar sonuçta profesyonel savaşçı olmayan dervişlerin ve köylülerin hakkından gelebilmek için, karma Rumeli ve Anadolu birliklerinden oluşan üçüncü bir ordunun, yani Osmanlı ordusunun büyük bölümünün seferber edilmesi gerekti. ... Diğer yandan aynı durum Bedreddin'in müridleri tarafından Hıristiyanlar, Türk köylüler ve heterodoks dervişler gibi aslında apayrı sosyal-dinsel kategoriler içinde yayılan düşüncelerin harekete geçirici gücünü de göstermektedir.

Kelime-i şahadetin ikinci bölümünü söylemeyi ve Muhammed'in resullüğünü kabul etmeyi reddettiklerinden bahsedilmesi, diğer rakip tek tanrıcuların, yani Hıristiyanların ve Yahudilerin tavrının benimsendiği suçlamasını da örtük bir biçimde içermektedir.

Bu, çok eskiden beri zındıklara yöneltilen bir suçlamadır. Müslüman yazarların metinlerinde Bedreddin'e ve taraftarlarına karşı sürekli "zındık"terimi kullanılmıştır: Örneğin, zendeka ile suçlanan Halepli Sühreverdi de (öl. 1191) kelime-i şahadetin ikinci kısmını söylemeyi reddeder.

Bu insanlar, Börklüce gibi, kırsal ortamda isyan propagandası yapmakta ve "Senyörlüğün otoritesi için son derece tehlikeli" bir düşünceyi yaymaktadır: Bu düşünceye göre köylüler özgürdür, bu da gerçekten vahim toplumsal kargaşalıklar doğurabilecek bir anlayıştır. Börklüce de mülkiyetin herkes arasında radikal bir biçimde yeniden paylaşılmasını önererek, dolaylı olarak serflerin ve yoksul köylülerin özgür bırakılmasını vazetmektedir. Demek ki her iki tarafta da, istediklerini

gerekirse güç kullanarak elde etmeye hazır bir köylü ortamının sosyal talepleri ve toprak talepleri söz konusudur. Börklüce'nin dervişlerinin Batı Anadolu'da yaptıkları gibi, Girit'te de bu düşünceleri yayanlar gezici vaizlerdir.

Girit ile yalnız Ceneviz adaları değil, aynı şekilde kıta Anadolu'su arasında da nüfus alışverişlerinin sıkça yapıldığı saptanır: Girit'te çok Türk vardır, Venedik otoritelerine göre bu sayı çok fazladır. 1363 tarihli bir belge adaya aşırı sayıda Türk kölenin sokulduğundan söz etmektedir. Giritliler Sakız'dan Türk köleler satın alır; bunu ya doğrudan, ya da Foça'dan ve başka yerlerden getirilen tutsakların satıldığı bu büyük Ceneviz adasında yaşayan vatandaşları aracılığıyla yaparlar. Sisam da ünlü bir köle pazarıdır. Girit'teki Türk tutsaklar adada yerleşme arzusunu sıkça gösterirler: Bu duruma 1418 tarihli bir belge tanıklık eder ve bu Türklerin Anadolu'dan eşlerini de getirmeyi başardıklarını belirtir. ... Bu Türk göçmenler sonunda Girit'i iyi tanımaya başlamıştır, bu da Venedik için bir tehlike kaynağıdır, çünkü tutsakların yanı sıra, 1365 Girit ayaklanmasında tutulanlar gibi silahlı Türk paralı askerleri de bulunmaktadır. ... İrkçilik ve buna benzer hiçbir kavramdan söz etmezler. Bununla birlikte, Dukas'ın Müslüman ve Bizans dünyasına tamamen yabancı da değildir; bu konuda, Karmatilere kadar geriye gitmeye gerek kalmadan, Pahimeres'in başka bir bağlamda söz ettiği Keşiş Nilos'un ve İoannes Tarkaniotes'in ya da Gemistos Plethon'un teorilerini hatırlamak yeterli olacaktır. ... Ancak o daha da öteye giderek aynı Tanrıya bağlı iki inanç sisteminin derindeki birliğini ve selamete ermek için aynı yönde birleşmeleri gerektiğini ileri sürerek, dinler üstü anlayışa olan inancını özel ve kamusal meclislerde dile getirir. Bunu yaparken, biçim ve kuralları reddederek büyük tepkilere yol açan Melametiyye yöntemlerini kullanır, İslam'a mensubiyetin dış görünüşlerini köktenci bir anlayışla reddeder.

İznik'ten ayrıldıktan sonra Bedreddin, pek çok şeyi açıklayan bir davranışla, Musa'nın, Düzmece Mustafa'nın ve Cüneyd'in de müttefikleri olan, kendi doğal müttefiklerine yönelir. Bunlar, Osmanlı karşıtı Anadolu beyleri, özellikle de İsfendiyar ve en başta Eflaklı Mircea olmak üzere Balkan prensleridir.

Düzmece Mustafa'nın doğal müttefikleri ile güzergahı, daha önce de belirttiğimiz gibi, Bedreddin'in kilerle aynıdır. 1415 ile 1416 arasında Mustafa Sinop'ta, İsfendiyar'ın sarayındadır. Sonra Eflak'ta ortaya çıkar ve orada Mircea ile resmen ittifak kurar. O bölgeden hareketle, Ulahların ve Cüneyd'in desteğiyle Bulgaristan'ı eylem alanı haline getirir. Tuna üzerindeki Nikopolis'e (Niğbolu) gönülsüzce sancakbeyi olarak atanan Cüneyd, İzmir'deki beyliğine el koyan I. Mehmed'e isyan etmek için fırsat kolluyordu. İki maceracı, Mircea'nın askerlerinin ve Osmanlı karşıtı Rumeli beylerinin desteğiyle Ekim 1416'da Bulgaristan'ı yağmaladılar.

Düzmece olasılıkla 1415 yazından itibaren, hatta Dukas'a bakılırsa Musa döneminde Bizans imparatoruyla bir anlaşma yapmıştı. Bizanslı tarihçi, Düzmece'nin Yıldırım'ın oğlu olduğu söylentisini, Musa'ya engel olmak için bizzat II. Manuel'in çıkardığını belirtir.

I. Mehmed Selanik'i kuşattığı sırada, Menakıbnâme'ye göre -vakanüvis Solakzade de bunu doğrulamaktadır- kuşatılan için çok hayırlı, ancak kendi açısından çok kaygı verici bir haber alır: Geri hatlarında, Düzmece'nin geçişinden sonra kaynaşma halinde bir bölge olan Bulgaristan'da Bedreddin isyan etmiştir; bu durumda kuşatmayı kaldırır ve Bedreddin'in üzerine yürür.

I. Mehmed Bedreddin'i ele geçirmek için, kılık değiştirmiş 200 adamla birlikte kapıcı başını gönderir.

Nesimi'ye, Halep'te işkence gördüğü sırada, "sen Allah isen kanın aktıkça rengin niye soluyor" diye sormuşlar, o da aynı karşılığı vermişti: "Ben sonsuzluğun ufkunda doğan Aşk güneşiyim. Gün batımında güneş her zaman salar".

Bedreddin 18 Aralık 1416 tarihinde Serez çarşısında asılır.

1401'de Bayezid'in oğlu Süleyman tarafından toprakları elinden alınan Cüneyd, Arda nehri üzerindeki Ohri'ye sancakbeyi olarak atanır. ... Süleyman'ın 1411 'de Musa'nın saldırıları karşısında yenilgiye uğramasının ve ölümünün yarattığı kargaşalıktan ve Musa ile Mehmed Çelebi arasındaki rekabetten yararlanan Cüneyd, Dukas'ın anlattığına göre "Trakya'dan kaçır ve Çanakkale boğazını gizlice geçtikten sonra, İzmirililerden ve Tirelilerden oluşan bir ordu toplayarak Ayasluğ; üzerine yürür. Süleyman'ın atadığı valinin başını keser ve kısa süre içinde bölgenin tümüne egemen olur."

Cüneyd, ancak Musa'nın tahttan inişinden ve Bedreddin'in sürgün edilmişinden sonra, Mehmed Çelebi'nin Aydın'ı yeniden fethettiği sırada Osmanlılarla kozunu yeniden paylaşacaktır. Sultan tarafından yeniden Aydın'dan uzaklaştırılır, yerine Bulgar Sisman getirilir ve Cüneyd Niğbolu sancakbeyliğine atanır.

Cüneyd ile Börklüce arasındaki bir diğer bağlantı) Şeyh Bedreddin'e ortak bağlılıkları olmalıdır. 1411 ile 1415 baharı arasında İzmir beyi olan Cüneyd'in, bu ideolojik ortaklık adına, Börklüce'yi bu bölgede düşüncelerini yaymakta serbest bıraktığı düşünülebilir.

I. Mehmed'in 1421'de ölümünden sonra, Düzmece ile Cüneyd'in başım çektikleri, Bizanslıların da desteğini alan yeni bir isyan Bedreddini propagandasıyla işlenmiş bölgelerde başarıyla patlak verecektir. Düzmece Mustafa'ya belirli bir Rumeli ayrılıkçılığı kozunu kullanarak, Balkan halkları nezdinde başarı sağlar ve Rumeli'yi kolayca ele geçirir.

1422'de Düzmece'nin yenilgiye uğraması ve ölümünden sonra, Cüneyd bir kez daha Aydıneli'ni fethe gelir.

Cüneyd'in ayrılıkçılık girişiminin sonu konumuzu daha az ilgilendirmekle birlikte, onun yenilgisi ve 1425'te idamı, Aydıneli'nin siyasi açıdan Osmanlı çerçevesi içine zor kullanılarak dönüşünü belirlemenin yanı sıra, Bedreddin hareketinin askeri olarak sonu da sayılır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DÜNYASINDA ŞEYH BEDREDDİN'İN MANEVİ MİRASI VE DÜŞÜNCELERİNİN YAYILMASI

1. ARTÇILAR VE MÜRİDLER: BEDREDDİNİYYE

Dedesı Abdülaziz ve babası İsrail hem alim, hem mutasavvıf, hem de savaşçı kişilerdi; aile çevresindeki kadınlar Hıristiyan kökenliydi. Soyundan gelenler en ateşli müridleriydi. Oğlu İsmail Aydıneli'nde halifesiydi; özellikle torunu onun sadık menakıb yazarı ve mesajını aktaran en yetkili kişi oldu: Şeyhin öğretilerini İznik'te kendi ağzından dinlemişti; ifadesine göre, diğer yalan yanlış anlatıların aksine kendi tanıklığı doğrudan ve doğrudurdu.

Hafız Halil, Bedreddin'in ölümünden sonra ailesinin ve manevi mirasının durumu konusunda değerli bilgiler vermektedir.

Halil ... "zamanın en büyük şeyhi" olarak kabul ettiği Akşemseddin'in müridi olur.

Akşemseddin'in en ateşli öğrencisi olan II. Mehmed açısından, Halil'in Göynük şeyhinin çevresiyle ilişki içinde olması, üstelik Menakıbnâme'de ifade edildiği üzere Akşemseddin'in Bedreddin'in öğrencisi olması rahatlatıcı güvencelerdir. ... Akşemseddin Hacı Bayram'ın, Hacı Bayram da Bedreddin'in Karaman'dan geçişi sırasında temaslarda bulunduğu Şeyh Hamid-İ Veli'nin müridiydi.

Vaktiyle Bedreddin'i Bursa'ya kadar uğurlayan Torlaklar gibi, şapçı İbrahim de Osmanlı başkentine girmeyi reddeder ve Halil'e de aynı şeyi önerir. Bu tavır, Bedreddin'in halk kesiminden taraftarları arasında padişaha duyulan hıncın dinmediğinin ve bazı sufi çevrelerin Osmanlı kurumlaşmasına karşı açık muhalefetinin göstergesidir. Bu etmen 15. yüzyıl sonunda ve 16. yüzyılda Osmanlı dünyasında sabit bir eğilim olacak ve kendini merkezi hükümete karşı halk ayaklanmalarıyla (bunların arasında 16. yüzyılın başındaki üç büyük isyan da yer alır), hatta 1492'de bir Torlak tarafından Bayezid'e yapılan suikast gibi, doğrudan padişahların şahsına yönelen suikastlerle gösterecektir.

Halil, Akşemseddin ile birlikte İstanbul'un fethine katılır.

Menakıbnâme aynı zamanda Bedreddiniyye ile Bektaşîyye arasında bir halka sayılabilecek olan Dimetoka/Didymoteichon'dan da söz etmektedir. Bektaşî tarikatını yeniden örgütleyen Balım Sultan burada doğmuştu ve bu tarikatın Avrupa'daki en önemli tekkesi, Seyyid Gazi Tekkesi (Kızıl Deli) yakında bulunuyordu. Ayrıca Seyyid Gazi'nin, Bedreddin'in babası İsrail'in yoldaşı Hacı İlbeyi olması ihtimali bulunmaktadır.

2- BEDREDDİN'İN DOKTRİNİ VE YAYILMASI

Gizlilik ve sözlü nakil geçerliydi, çünkü müritler baskı altındaydı; özellikle de sıradan müritler Bedreddin'in ailesinden daha fazla baskı görüyordu. Bedreddin kadar ünlü bir alimi çarçabuk imha ettiği için belki de vicdanı rahat olmayan iktidar, aileyi genellikle kollamıştı.

Bedreddin'e bağlı yoksul halk kesimiye acımasızca kıyım uğramıştır. Şeyhin sapkın olarak damgalanan tasavvuf yapıtları ise, Serez'de Kadirilere emanet edilen Menakıbnâme gibi gizli tutulmuştur. Kissling'in varsayımına göre, daha ortodoks bir tarikat olan Kadiriler yapıtın yayılmasını önlemekle görevlendirilmişti.

Elimizde, iki şeyhülislam, Ebussuud ve Hoca Ali tarafından 16. yüzyılda Bedreddiniler aleyhinde verilmiş üç fetva bulunmaktadır.

İlk iki fetva aşağıdaki fiillerde bulunmuş ve görüşleri benimsemiş Bedreddiniler için ölüm cezası talep etmektedir: Kadınların ve çocukların bulunduğu meclislerde şarap içmek; Serez'deki türbeyi Kabe'leri haline getirmek; okumanın ve yazmanın saçma şeyler olduğunu ve kendileri için ilim yerinin batın olduğunu beyan etmek; ortodoks müminlere hakaret etmek; aralarında karılarını değiş tokuş etmek. İslam dünyasında doktrin bağlamında marjinal ve azınlık konumundaki gruplara geleneksel olarak bütün bu suçlamalar yöneltilmiştir.

tercih edilmesi" şeklindeki çarpıtılmış alemlerinde bu uygulamaları yaptıkları ima edilen gizli topluluklara karşı Türkçe'de "mum söndü" diye ifade edilen bu suçlama öyle sıklıkla kullanılır ki, burada ayrıca üzerinde durmaya gerek yoktur. Yezidiler gibi, Bektaşiler ve "dönmeler" de bu tür ayinler yapmakla suçlanmaktadır .

Üçüncü fetva daha hukuki niteliktedir. ... Bedreddin'i lanetlemeyi reddeden ve onu sapkın saymayan bir şahıs kafir mi sayılmalıdır? Hayır, diyor metin. ... Bu hüküm, birçok Müslüman'ın onun yapıtlarından, özellikle de fıkıh konusundaki çalışmalarından yararlandığını ve onu dışlamayı reddettiğini dolaylı bir biçimde gösterir.

Kızılbaşlar denen bu topluluğun töreleri Bektaşilerinkine çok yakındır.

Başvuru kitabımız *Varidat* olacak, çünkü bu Bedreddin'in birçok kez yayımlanmış, tefsir edilmiş ve ulaşabildiğimiz tek yapıtıdır. ... Bazı şeyhler onu zararlı bulup, müridlerine yasaklayacak kadar ileri giderken, 17. yüzyılda yaşamış ünlü mutasavvıf Niyazi Mısri gibileriyse aksine kitabı açıkça övüyor ve bir tasavvuf başyapıtı olarak İbn Arabi'nin *Fususü'l-hikem*'iyle aynı mertebede görüyordu.

Vahiy edilmiş metinlerde ifade edilen gerçeklerin asıl anlamını yalnızca sufiler anlayabilir.

Yalnızca "Allah'ın dostları"nın şeylerin anlamını kavradığı düşüncesinin dayandığı bu batını bakış açısının sufinin davranışı üzerinde iki sonucu olabilir: Ya öldürülme korkusuyla bildiklerini sıradan insanlardan gizler, ya da mümin kitlesine karşı manevi bir sorumluluğu olduğunu düşünerek cemaat yöneticileri doğru yoldan saparsa onlara doğrudan müdahale etmeye hak görür kendinde. Birinci durumda "Tasavvuf tamamlandı mı, münafıklık başlar. Gerçek sufi, gözlerin görmediği, kulakların duymadığı, insanın gönlüne gelmeyen şeyleri görür, duyar, anlar; fakat insanlara, hallerine uygun, anlayışlarına uygun sözler söyler, gönlündekini gizler. Çünkü anladığını insanlara söylerse, öldürürler onu mutlaka, artık nasıl olur da münafık olmaz?" ... Ancak çok aşırı durumlarda, sufi cemaatin iyiliği adına suskunluğunu bozabilir: maksat onları doğru yola getirmekse o başka.

Bedreddin'in kendini Mehdi olarak kabul etmediği, halkın ölüm sonrası yaşama ilişkin inanışları cesaretlendirmekten çok kınadığı ve bu inanışlara karşı çok ihtiyatlı bir tutum benimsediği görülüyor.

Tasavvufta bir mürşitle rüya yoluyla bağlantıya girme olgusuna sık sık rastlandığını da belirtelim. ... Bu iletişim tarzı tipik bir Anadolu motifi olabilir.

Simavnalı şeyhin iyi bilinen ve onu eski sufiliğin çoğu büyük mutasavvıfına bağlayan bir zincirde yer aldığı görülür. Bistami ve İbn Arabi'ye değinildi: İbn Arabi'nin (Şeyhü'l-Ekber) Konya'da açıkladığı düşünceleriyle yoğrulmuş Türk sufiliğinin gelişmesindeki rolünü biliyoruz. Bu düşünceleri başta Sadreddin Konevi olmak üzere, Anadolu mu müridleri ve bütün bir Osmanlı tefsirci ve mürit zinciri oluşturan ilk büyük Osmanlı müderrisleri aracılığıyla yayınladı. Bunlar Davud-ı Kayseri ve Fenari; Bayramiyye tarikatından Akşemseddin ve Yazıcıoğlu; halk tarafından çok tutulan ve Endülüslü sufiden büyük ölçüde etkilendiği sanılan Mevlidin yazarı Süleyman Çelebi, Sivasi, Bali Efendi, Bosnevi gibi şahsiyetlerdir.

Bedreddin'in silsilesinde yer alan büyük müşitler içinde, Rumi'nin ya da İbn Arabi'nin silsilesinde de bulunan Ebu Medyen el-Mağribi yada Ahmed Gazali gibi isimler de sayılabilir. Bu şahsiyetler aracılığıyla Bedreddin, Osmanlı döneminde genellikle ortodoks ve resmi olarak kabul edilen bir tasavvuf anlayışına bağlanır. Ancak Simavnalı şeyh, en ünlü selefleri gibi, ünlü Hallac'ın temsil ettiği, mücahede ve riyazat yönleri ağır basan daha coşkulu bir tasavvufla da bağlarını korur. Hallac hiç çekinmeden şöyle demişti: "Sufi, helal ile haram arasından haramı seçmelidir". Hallac-ı Mansur'un Celaleddin Rumi'deki yerini biliyoruz: "Ene'l-Hak diyen Hallac-ı Mansur kirpiklerinin ucuyla tüm yolların tozunu süpürmüştü. (...) Ben, Ene'l-Hak diyenlerin hizmetkariyim". Ahmed Gazali, Hallac'ın aldığı tavırları sık sık tefsir eder ve müridlerinden biri de Hallaci olduğu gerekçesiyle asılır.

Büyükbabası tarafından Mevlevilere bağlanan ve müridleri olasılıkla Bektaşilerle çok yakın ilişkiler içinde olan Bedreddin'in aslı, güçlü kültür ve aile bağlarının bulunduğu Rumeli'dir.

Hüseyin Ahlati gibi doğulu bir Türk olan ve onun gibi Halep'te yaşamış Nesimi'nin şahsiyeti ve düşüncesi ile Bedreddin arasında açık benzerlikler bulunmaktadır: Bedreddin gibi Nesimi de Hallac'la ilişkilendirilmektedir. ... Nesimi'nin temsilcisi olduğu Hurufi doktrini açıkça İsevi niteliktedir; İbn Arabi'ye göre İlm-i Huruf İsevi bir ilimdir ve Hurufiler yeri geldiğinde Hıristiyan Kutsal Kitapları'na ve dogmalarına gönderme yaparlar. ... Bedreddiniler ve Hüseyin Ahlati gibi, onlar da şarap içmekle suçlanmaktadır.

Hurufiler ile ilişkileri bir olasılıktır ama, Safeviler ile olan ilişkileri açıkça kanıtlanmıştır: Safevi şeyhi Cüneyd, II. Murad'ın hükümdarlığı döneminde Erdebil'den Osmanlı topraklarına geldi, sonra Sadreddin'in Konya'da kurduğu zaviyede kaldı, daha sonra Karaman üzerinden gelerek, Aşıkpaşazade'ye göre, Arsuz dağına "kafirlerin zamanından kalma" harabe halindeki bir kaleye yerleşti ve orayı onardı. Ona katılmak üzere, "Rum elinden Simavna Kadısı-Oğlı nice cem' oldı". Mısır sultanının emri üzerine onları oradan çıkarmak için Halep'ten bir ordu gönderildi.

Son olarak belirtilmesi gereken, Bedreddin'in üç büyük Osmanlı tarikatının kesişme noktasında yer aldığıdır.

Bedreddini ve Bektaşi çevreler birçok noktada örtüşmektedir: Hurufiler ile aynı sıkı ilişkiler; Hallac kaynaklı, Enel-hak kavramına ve dar-ı Mansur'a odaklanmış düşünce akımlarına aynı bağlılık; takiyyeye ve birkaç temel hadis-i kudsi'ye ("nefsini bilen Rabbin de bilir"; "Ben gizli bir defineydim") dayanan aynı sufi silsile. Her iki toplulukta da Celaleddin Rumi, İbn Arabi, Sühreverdi büyük saygı görür; şiirlerde hem Yunus Emre çizgisindeki aşıkların etkisi, hem de belirli ölçüde İran etkisi hissedilir (Anadolu'daki çeşitli Kızılbaş temaları). Aynı heterodoks uygulamalar (şarap içme, erkekli kadınlı meclisler), Hıristiyanlarla aynı ayrıcalıklı ilişkiler, aynı bağdaştırmacı alışkanlıklar, Sarı Saltık ve Börklüce'nin su üzerinde yürümesi gibi aynı İsevi kerametler görülür.

SONUÇ BEDREDDİN VE OYNADIĞI ROL

"Bedreddin Rum ülkesinin Hallac-ı Mansur'udur" (Şeyh Hüseyin Ahlati).

En ateşli müridlerinden şu ya da bu şahsın Hıristiyanlara karşı açıkça dinler üstü bir tutum benimsemesine, ya da sosyal düşünce ve toprak mülkiyeti alanında devrimci tavırlar almasına bakılarak, Simavnalı şeyhin dinler üstü ve kolektivist bir anlayışa sahip olduğu kesin sayılıyor. ... 1416 isyanı ona mal edilse de, onun bu isyanın itaat edilen şefi ve etkin elebaşı olduğu, kuşkusuz Osmanlı yanlısı kaynaklar tarafından ileri sürülen, ancak başta torunu olmak üzere yakınları tarafından sürekli olarak reddedilen bir varsayımdan öteye geçmemektedir.

Yine de, ister silahlı isyana sadece adını vermiş, ister bu hareketin gerçekten örgütleyicisi olmuş olsun; İster ortodoks İslam'ın bir alimi ve zararsız bir sufi, ister yola gelmez bir sapkın ve cüretkar bir dinler üstü bağdaştırmacı olsun; Simavnalı Bedreddin'in belli düşünce hareketlerinin ve sosyopolitik gerginliklerin kesişme noktasında yer aldığı açıktır. Bu hareketler, gelişmesinin özellikle sorunlu bir döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını tehdit etmekle kalmamış, yüzyıllar boyunca Osmanlı sınırlarının içinde kaynaşma halinde kalacak "merkezkaç" nitelikli geniş "sosyo-mistik" gruplarla padişahların devleti arasındaki ilişkilere egemen olacak çatışma verilerini de yerleştirmiştir.